

บทที่ 2

ปัจจัยพื้นฐานในการประกอบอาชีพ : ที่ดินและแรงงาน

อาชีพหรือการทำมาหากินของราษฎรไทยในสมัยอยุธยาไม่แตกต่างไปจากชาวไทยในสมัยสุโขทัย คือ ยังคงยึดอาชีพหลักในการทำนา ทำไร่ ทำสวน เลี้ยงสัตว์ จับสัตว์น้ำ และค้าขาย ส่วนอาชีพอย่างอื่นก็มีบ้างตามท้องถิ่นที่มีทรัพยากรนั้น ๆ เช่น ชุกแร่ หาแร่ ร่อนแร่ ทำป่าไม้ จับสัตว์ป่า หรือหาของป่า ทอผ้า ทำจักสาน ฯลฯ

สำหรับลักษณะบางประการเกี่ยวกับเรื่องการเพาะปลูกและการค้าขายนั้น จะมีคุณสมบัติที่น่าพิจารณาแตกต่างไปจากสมัยสุโขทัย นั่นคือเรื่องของอุดมการณ์ในการปกครองที่เข้ามาอิทธิพลต่อวิถีทางเศรษฐกิจของราษฎรไทย กล่าวคือ ในเรื่องของกรรมสิทธิ์ที่ดิน ในเรื่องของการดำเนินนโยบายการค้าที่เป็นการผูกขาด ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่ควรพิจารณาด้วย

ก่อนจะพูดถึงอาชีพการทำมาหากินของชาวไทย ใคร่จะพิจารณาปัจจัยพื้นฐานเสียก่อน ซึ่งมีอยู่ 2 ประเด็นด้วยกัน คือ เป็นเรื่องของที่ดิน และเรื่องของแรงงาน ในแง่ของกฎหมายในสมัยนั้น

2.1 กรรมสิทธิ์ที่ดิน

ชาติไทยเราเหมือนชาติอื่น ๆ ทั้งหลายที่มีเกษตรกรรมเป็นเศรษฐกิจประการแรกที่เรารู้จัก แม้บางชาติได้พัฒนาเศรษฐกิจด้านอื่น เช่น การค้า อุตสาหกรรม ให้ได้ผลขึ้นหน้าเกษตรกรรมไป แต่สำหรับชาติไทยเรานั้น เกษตรกรรมยังมีความสำคัญยิ่งใหญ่อยู่ในปัจจุบัน และจะยังคงมีความสำคัญเป็นอันดับหนึ่งอยู่เสมอในอนาคต

ปัจจัยสำคัญที่สุดของการเกษตร คือ ที่ดิน และปัญหาสำคัญที่สุดในเรื่องเศรษฐกิจ คือ กรรมสิทธิ์ที่ดิน

ในสมัยที่เมืองไทยมีอยุธยาเป็นราชธานี ผู้ที่จะทำไร่ ทำนาจะต้องตระหนักถึงกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ที่มีลักษณะแตกต่างไปจากสมัยสุโขทัย ซึ่งมีผลมาจากแนวการปกครองแบบใหม่ ที่รับเอา

แบบแผนของขอมมาใช้ นั่นคือ ลัทธิเทวราชา พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของทุกสิ่งทุกอย่าง จะเห็นได้จากพิธีราชาภิเษก ซึ่งต้องใช้พราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธี และในพิธีราชาภิเษกนั้น เมื่อพระมหากษัตริย์ได้ทรงรับพระสุพรรณบัฏ มหาพิชัยมงกุฏ และเครื่องราชกกุธภัณฑ์แล้ว ก็มีพิธีการถวายต่าง ๆ คือ สมุหพระกลาโหมถวายกองทัพช้าง ม้า เรือรบ และเครื่องอาวุธ ยุทธภัณฑ์ สมุหนายกถวายช้างต้น ม้าต้น เมืองเอก โท ตรี จัตวา พร้อมทั้งไพร่บ้าน พลเมือง ซึ่งมีผลทำให้พระมหากษัตริย์มีอำนาจเหนือชีวิตของพลเมืองทั่วไป และเรียกกันได้ว่า “เจ้าชีวิต” จตุสดมภ์วังถวายมหามณเฑียรปราสาทราชनिเวศน์ ราชยานเครื่องสูง จตุสดมภ์เมืองถวาย กรุงเทพมหานคร มหานคร จตุสดมภ์นาถวายธัญญาหารแดนสถานไร่นาทุกขอบเขตประเทศตำบล ซึ่งมีผลทำให้พระมหากษัตริย์มีฐานะเป็น “พระเจ้าแผ่นดิน” คือเป็นเจ้าของแผ่นดินทั่วประเทศ และในที่สุดจตุสดมภ์คลังถวายราชสมบัติเงินทองทั้งสิบสองพระคลัง ซึ่งในเวลานั้นยังไม่ได้แยกเป็น ทรัพย์สินส่วนพระองค์ ทรัพย์สินพระมหากษัตริย์ และทรัพย์สินของรัฐ แปลว่า ทรัพย์สินทุกอย่างถวายแด่องค์พระมหากษัตริย์¹

เนื่องจากพิธีถวายดังว่านี้ จึงได้สร้างสถาบันอันยิ่งใหญ่ให้องค์พระมหากษัตริย์ทรงพระราชอำนาจอันล้นพ้น กล่าวโดยเฉพาะเรื่องที่ดินก็ต้องถือว่า พระองค์ทรงเป็นเจ้าของที่ดินทั่วราชอาณาจักร และยังมีตัวบทกฎหมายบัญญัติกระชับหลักการอันนี้ให้แน่นอนยิ่งขึ้น คือ บทพระอาการเบ็ดเสร็จ ซึ่งประกาศเมื่อ พ.ศ.1903 คือภายหลังตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีของไทยเป็นการย่ำว่า ที่ดินนั้นเป็นของพระเจ้าแผ่นดินแต่เพียงผู้เดียว ดังมีข้อความว่า “ในที่แคว้นแคว้นกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยาเป็นที่แห่งพระเจ้าอยู่หัว หากราษฎรทั้งหลาย ผู้เป็นข้าแผ่นดินอยู่จะได้เป็นที่ราษฎรหามีได้”² จากกฎหมายฉบับนี้ แสดงให้เห็นธรรมเนียมของกรรมสิทธิ์ที่ดินว่า ที่ดินทั่วราชอาณาจักรเป็นของพระมหากษัตริย์ การที่ราษฎรทั้งหลายอยู่ได้ ก็เป็นเรื่องที่พระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาพระราชทานพระราชนุญาตให้อยู่อาศัย “จะเป็นที่ราษฎรหามีได้” ฉะนั้น ถ้าพระมหากษัตริย์ต้องพระประสงค์ที่ดินแห่งใด เมื่อใด ก็มีพระราชอำนาจที่จะสั่งให้ราษฎรออกไปเสียจากที่นั้น โดยไม่ต้องชดใช้ค่าเสียหายแต่อย่างใด วิธีการอันนี้ได้ใช้กันมาตลอดสมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัชกาลต้น ๆ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แม้แต่จะพระราชทานที่ดินให้แก่พระเจ้าลูกเธอ หลานเธอหรือแก่พระราชวงศ์องค์ใด ราษฎรต้องถูกขับไล่ ให้อพยพออกจากที่นั้น จึงเกิดมีคำสำนวนไทยขึ้นคำหนึ่งว่า “ไล่ที่ทำวัง” คือเมื่อต้องการจะสร้างวังให้ใครในที่ใด ราษฎรก็ถูกไล่ออกจริง ๆ ไล่ออกโดยไม่ให้ค่าชดใช้อย่างหนึ่งอย่างใด ประเพณีให้ค่าชดใช้หรือค่ารื้อถอน เพิ่งมีขึ้นในรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ก่อนสมัยนั้นราษฎรถูกไล่ ถูกขับเอาที่ดินไปเปล่า ๆ และหลักการอันนี้ก็ยังคงใช้มาจนถึงปัจจุบันนี้ เพราะในสมัยปัจจุบันถึงแม้จะ

ถือว่า ราษฎรมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินได้ ก็ยังเป็นอำนาจของรัฐที่ออกกฎหมายเวนคืนที่ดินเพื่อสาธารณประโยชน์ แต่รัฐก็ให้ค่าชดใช้ตามที่เห็นว่าสมควร ซึ่งเป็นหลักการใหม่ ที่มีใช้กันในสมัยใหม่มาก แต่ก่อนนี้ไม่มีการให้ค่าชดใช้ เพราะถือกันเคร่งครัดว่า ที่ดินทั้งหมดเป็นของพระมหากษัตริย์

ถึงอย่างไรก็ตาม แม้จะมีกฎหมายระบุเช่นนั้น แต่ในทางปฏิบัติแล้ว พระเจ้าแผ่นดินมิได้หวงเหนี่ยวที่ดินไว้ พระองค์กลับเชิญชวน พร้อมทั้งกำชับเจ้าหน้าที่ให้จัดราษฎรเข้าอยู่ในที่ดินท้องที่ต่าง ๆ

สำหรับหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์ทรงเชิญชวนนั้น ได้แก่ ในพระอัยการกระบดศึกมีว่า

อนึ่งป่าดงหุ่งว่างร้างทร หาผู้อยู่ทำมาหากิน
มิได้ แลผู้ใดชักชวนราษฎรให้เข้ามาทำมา
หากิน เอาส่วยสาอากรขึ้นท้องพระคลัง
บ้านานเป็นลหุ³

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานอีกหลายแห่ง ที่แสดงเจตนาของพระมหากษัตริย์ ในการที่จะให้ราษฎรเข้ามาจับจองที่ดินทำกิน ด้วยการทรงกำชับเจ้าหน้าที่ของพระองค์ไว้ว่า

มาตราหนึ่ง ถ้าที่นอกเมืองหลวงอันเป็น
แคว้นแคว้นกรุงศรีอยุธยาให้ราษฎร อย่า
ให้ซื้อขายแก่กัน อย่าละไว้ให้เป็นทำเน
เปล่า แลให้นายบ้าน นายอำเภอร้อย
แขวง แลนายอากรอนจัดคนเข้าอยู่ในที่นั้น⁴

และอีกตอนหนึ่งว่า ถ้าที่ดินนั้นถูกทิ้งให้ร้างเป็นเวลานานถึง “.....⁹/₁₀” ปี⁵ ให้แขวงจัดให้ราษฎรซึ่งหาที่มีได้นั้นอยู่ อย่าให้ที่นั้นเปล่าเป็นทำเนเสีย”⁵

เมื่อราษฎรผู้ใดประสงค์จะจับจองที่ดินที่ใดทำมาหากินแล้วก็ให้ปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมืองดังนี้ คือ (ถ้าเป็นไพร่ต้องไปบอกมูลนายให้มูลนายแจ้งต่อเจ้าหน้าที่) ต้องไปแจ้งให้เจ้าหน้าที่ทราบ ว่า ต้องการเข้ามาหากินในเขตใด ตำบลใด เจ้าหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่ดังกล่าว คือ นายน้ำ นายอากร เสนา และกำนันหน้า⁶ ซึ่งเจ้าหน้าที่เหล่านี้จะเป็นผู้เขียนฎีกาโฉนดให้ไว้แก่ผู้ “เล็กร้างโก่นสร้างใหม่” เพื่อให้ทราบว่า “ผู้นั้นอยู่บ้านนั้นโก่นสร้าง เล็กร้างที่ตำบลนั้น

ขึ้นใหม่ในปีนั้น” แต่ถ้าผู้ใดมิได้ทำตามกฎหมายที่ประกาศไว้ ได้ทำการลักลอบโกนสร้างเล็ก-ring
เอาแต่อำเภอใจ ไม่บอกเจ้าหน้าที่ตั้งกล่าวถูกจับได้หรือมีผู้มาฟ้องร้องจะถูกลงโทษ 6 สถาน
แต่ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศระบุโทษเพิ่มอีกว่า แต่ถ้าพระเจ้าแผ่นดินไม่ฆ่าก็โปรดให้ตี
ให้เอาอากรซึ่งบดบังไว้แขวนคอประจาน 3 วัน แล้วปรับเป็น 4 เท่า⁷ การลงโทษรุนแรงแก่การ
โกนสร้างทำนาทำไร่เรียกสวนโดยไม่แจ้งแก่เจ้าหน้าที่นั้น คงไม่ใช่เป็นเรื่องราวของการหวงที่ดิน
แต่เป็นเหตุผลของการหวงใยภาษีอากรเท่านั้น อนึ่งการได้รับที่ดินนอกจากจะไปจับจอง และถูก
จัดเข้าทำมาหากินแล้ว ก็ยังสามารถได้รับที่ดินด้วยวิธีอื่นอีก คือได้รับพระราชทานจากพระมหา-
กษัตริย์ เนื่องจากได้กระทำความดีความชอบไว้ โดยผ่านทางพระยาพลเทพ โดยใช้ตราเทพุดา
ทรงเครื่องยืนบนแท่นถือเส้นเชือก⁸

เมื่อราษฎรได้เข้าทำมาหากินในที่ดินแห่งนั้น ๆ แล้ว ภายหลังตนได้เสียชีวิตไป กฎหมาย
รับรองว่าให้ตกทอดเป็นของลูกหลานได้ทำมาหากินในที่ดินนั้นต่อไปได้ ทั้งนี้เพราะที่นั้น ๆ ราษฎร
ได้หักล้างทางพงแผ้วทางป่าด้วยความวิริยะอุตสาหะ ฉะนั้นจึงควรเป็นกรรมสิทธิ์ของทายาทของ
ตนได้ ในโอกาสต่อมา ดังมีข้อความในพระอัยการเบ็ดเสร็จว่า

มาตราหนึ่ง หัวป่าแลที่มีเจ้าของสืบส้าง
แลผู้นั้นตายได้แก่ลูกหลาน ถ้าแลผู้ใดไป
แผ้วถางเอาเอง ท่านว่าคนผู้นั้นบังอาจ
ให้ใหม่ลาหนึ่ง เป็น สิ้นใหม่ } กิ่ง คื่นที่นั้น
พิไนย

ให้แก่พี่น้องลูกหลานมัน⁹

และยังมีกฎหมายอีกฉบับหนึ่งที่รับรองถึงสิทธิ์ที่จะตกเป็นของทายาทได้ แม้แต่ขุนนางชั้นเจ้าเมือง
ก็ไม่มีสิทธิ์ที่จะเข้าไปทำนาในที่ดินนั้นได้ ดังมีข้อความว่า

มาตราหนึ่ง นาทอยู่ในท้องที่แห่งราษฎร ร้างหา
ผู้รับแก้ส่วยหลวงต่อเจ้าเมืองมิได้ แลเจ้าเมือง
เอานานั้นทำ แลมีผู้ออกมาว่าเป็นลูกหลาน
พ่อแม่ตายายเจ้าของนา จะเอานานั้นทำ แล
พิจารณาเป็นสัจใช้ ให้คงนาแก่เขา แลให้เจ้า
เมืองเรียกเอาส่วยเข้าพระคลังท่านแล¹⁰

จะเห็นได้ว่ากฎหมายดังกล่าวรับรองสิทธิในที่ดินของราษฎรอย่างเต็มที่ แม้จะทิ้งร้างไป แต่ยังไม่ถึงกำหนด 9-10 ปี เพราะถ้าร้างไป 9-10 ปีแล้ว ใครจะเข้าไปจับจองเป็นสิทธิของผู้จับจอง คนใหม่ผู้มีอำนาจวาสนาดังเช่น เจ้าเมือง จะเข้าไปทำแทนยังแย่งเอาไปมิได้ เจ้าเมืองทำได้เพียง เก็บค่านา หรือส่งส่งเข้าคลังหลวงเท่านั้น

แม้ว่าที่ดินนั้นดูเหมือนจะตกเป็นกรรมสิทธิ์ของราษฎรได้ดังกล่าวแล้ว แต่พระมหากษัตริย์ ยังสงวนสิทธิ์เหนือที่ดินไว้อีก โดยออกกฎหมายห้ามซื้อขาย เพราะในเบื้องสูงแล้วที่ดินนั้นเป็นของ พระเจ้าแผ่นดิน มิใช่ของราษฎร ดังปรากฏในกฎหมายพระอัยการเบ็ดเสร็จว่า

มาตราหนึ่ง ถ้าที่นอกเมืองหลวงอันเป็น
แคว้นแคว้นกรุงศรีอยุธยา ไร่ที่ราษฎรอย่า
ให้ซื้อขายแก่กัน...¹¹

และอีกตอนว่า

...อนึ่ง ถ้าที่นั้นมันปลูกต้นไม้อะยะมานี่!
อันมีผลไว้ให้ผู้อยู่ให้ค่าต้นไม้ นั้น ถ้ามัน
พุนเป็นโคกไว้ให้บำเหน็จ ซึ่งมันพุนนั้น
โดยควร ส่วนที่นั้นมิให้ซื้อขายแก่กันเลย¹²

เมื่อราษฎรได้สิทธิตามกฎหมายดังกล่าวแล้ว โดยได้รับโฉนดจากเจ้าหน้าที่ดังกล่าวแล้ว ราษฎรก็อาจจะเสียสิทธิในที่ดินนั้นไปได้ ในกรณีต่าง ๆ ดังนี้ คือ

...ใครอยู่แล้วละ ที่บ้าน } มันเสีย และ
สวน }
มีอีกผู้หนึ่งเข้ามาอยู่และล้อมรั้วทำเอาและ
ปลูกสร้างอยู่ ให้สิทธิแก่ผู้นั้น¹³

แต่ถ้าผู้ที่เคยอยู่ ไม่ได้ละทิ้งที่และได้ล้อมรั้วไว้ แต่ไปราชการหรือไปที่ใดก็ดี จะกลับคืน มาอีกก็คืนให้ แต่ถ้าจากไปนานถึง 9 ปี หรือ 10 ปี พระเจ้าอยู่หัวให้เจ้าหน้าที่จัดคนเข้าอาศัยเสีย เพราะ “อย่าให้ที่นั้นเปล่าเป็นทำเนเสีย”¹⁴

ถึงกระนั้นก็ตามที่ดินในสมัยอยุธยา ก็มีได้ เป็นที่ปรารภนาแก่ชาวสยาม ดังที่ลาธุเบร์ ตั้งข้อสังเกตว่า

...แทบไม่มีใครเลยที่ปรารถนาจะซื้อที่ดิน
แปลงใดของผู้อื่นมาเป็นของตน พระมหากษัตริย์
จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทาน
หรือโปรดเกล้าฯให้ขายพระราชทานแก่ผู้ที่พึง
ปรารถนาจะได้ แต่กรรมสิทธิ์อันแท้จริงใน
ที่ดินนั้นยังคงตกเป็นของพระองค์อยู่ตลอด
ไป โดยท่านองนี้จึงไม่มีใครในประเทศนี้
ประสงค์จะมีที่ดินไว้มาก ๆ หรือแม้เมื่อมีอยู่
แล้วก็ไม่พยายามที่จะปรับปรุงให้ดีขึ้นตาม
สมควรด้วย เกรงว่าจะเป็นที่ริษยาของบุคคล
ที่มีอำนาจวาสนากว่าตัว¹⁵

ดังนั้นคำกล่าวของลาอูแบร์จึงเป็นการยืนยันกฎหมายที่ดินสมัยอยุธยาได้ดีว่า

ทรัพย์สินสมบัติส่วนใหญ่ของชาวสยามนั้น
ประกอบด้วยสังหาริมทรัพย์ แม้ใครจะมี
ที่ดินบ้างก็ไม่มากนัก โดยเหตุที่ไม่
สามารถจะเสวยกรรมสิทธิ์ได้อย่างเต็มที่
ด้วยถือกันว่า แผ่นดินนั้นเป็นของพระเจ้า
แผ่นดิน แม้จะได้ทรงขายให้แก่เอกชน
ไปแล้ว จะทรงเรียกกลับคืนเสียเมื่อไร
ก็ได้ตามพระทัยปรารถนา และก็เคย
ปรากฏอยู่บ่อย ๆ ว่าทรงเรียกคืนโดยมิได้
ชดใช้ค่าที่ดินให้แก่ประการใด แม้กระนั้น
กฎหมายของสยามก็ระบุไว้ว่า ที่ดินนั้นเป็น
มรดกตกทอดกันได้ในตระกูล และเอกชน
คนหนึ่งอาจขายที่ดินให้แก่เอกชนอีกคน
หนึ่งได้ แต่พระเจ้าแผ่นดินมิได้ทรงถือ
ตามตัวบทกฎหมายนี้ สุดแต่แต่ความ
เหมาะพระทัยเป็นประมาณ ด้วยว่าตัวบท

กฎหมายนี้ย่อมไม่มีผลบังคับถึงแผ่นดิน
ของพระองค์ กล่าวคือที่ดินทั้งสิ้นที่
อาณาประชาราษฎร์ของพระองค์มีอยู่ ด้วย
ประการฉะนี้คนทั้งหลายจึงต่างมีสังหาริม-
ทรัพย์กันน้อยที่สุดเท่าที่จะน้อยได้ และพยายาม
ปกปิดสังหาริมทรัพย์บรรดามีของตนมิ
ให้ล่วงรู้ถึงพระเนตรพระกรรณ¹⁶

2.2 ศักดินา

เมื่อกษัตริย์แจกจ่ายที่ดินทำกินให้ราษฎรแล้ว ก็ควรจะทราบว่ามีหลักเกณฑ์หรืออัตรา
จำนวนที่ดินกำหนดกันอย่างไร และบุคคลประเภทใด ได้รับที่ดินเป็นจำนวนเท่าใด ฉะนั้นเรื่อง
ศักดินาจึงเข้ามาเป็นตัวกำหนดอัตราหรือจำนวนที่ดินที่กษัตริย์แจกจ่ายแก่อาณาประชาราษฎร์
ของพระองค์

เราได้พบกฎหมายที่ตราขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกำหนดให้เจ้านายและ
ข้าราชการ ตลอดจนไพร่บ้านพลเมืองยากจนมีนาได้คนละเท่านั้นเท่านี้ เรื่องศักดินาได้ใช้กัน
ต่อมาจนกระทั่งสมัยปัจจุบัน ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองเข้าสู่ระบอบรัฐธรรมนูญใน พ.ศ.2475
เมื่อพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้ใครเป็นอะไรก็บอกไว้ด้วยว่า มีศักดินาเท่านั้นเท่านี้ แต่ในชั้นหลัง
ไม่ได้หมายความว่า มีนาเท่านั้นเท่านี้จริง ๆ จำนวนศักดินาใช้แต่เพียงเป็นเกณฑ์ปรับใหม่ เช่น
การปรับใหม่เรื่องคดีชายชู้ ในสมัยที่ยังมิได้ใช้ประมวลกฎหมายแพ่ง และใช้เป็นกำหนดกฎหมายเกณฑ์
ในเรื่องการทำพินัยกรรม คือถ้ามีศักดินาสองก็ต้องใช้พยานลูกนั่งในการทำพินัยกรรมมากกว่าคน

นักประวัติศาสตร์และโบราณคดีได้พยายามสอบสวนค้นคว้าเพื่อจะให้ทราบแน่ชัดว่า ประโยชน์
ของศักดินานั้นมีอยู่ในเรื่องกำหนดปรับใหม่และทำนิติกรรมเท่านั้นหรือ หรือว่ามีนากันได้จริง ๆ
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีความเห็นว่า นับแต่ดั้งเดิมมาเรื่อง
ศักดินาเป็นข้อบัญญัติให้มีที่ดินได้จริง ๆ ตามจำนวนศักดินาที่ให้ไว้ หลักฐานในทางอื่นแม้จะไม่สู้
แน่นนอนนัก ก็เป็นเครื่องสนับสนุนให้น่าเชื่อว่าเป็นเรื่องที่ให้ที่ดินจริง ๆ หรืออย่างน้อยก็ให้มีอำนาจ
เป็นเจ้าของคนเหนือเนื้อที่ที่ดินที่ได้รับและสามารถใช้แรงงานคนเหล่านั้นสร้างความมั่งมีศรีสุข
ให้แก่ตนเองก็ได้ เนื่องจากข้าราชการในครั้งกระโน้นไม่มีรายได้เป็นเบี้ยหวัดเงินเดือน พระมหากษัตริย์
มีให้แต่ที่ดิน จึงทรงกำหนดไว้ว่าตำแหน่งเท่านั้นมีที่ดินได้เท่านั้น เมื่อได้ตรวจตราพิจารณา
โดยรอบคอบแล้ว ก็ทำให้เชื่อว่า เรื่องศักดินาเป็นเรื่องที่ให้ที่ดินกันจริง ๆ ไม่จำเป็นจะต้องเป็น

เพียงแต่ที่นาและไม่จำเป็นต้องกำหนดว่าเป็นที่ดินแห่งไหนเป็นแต่บอกอนุญาตไว้ว่า ให้มีที่ดินได้เท่าที่นั่นเท่านี้ตามศักดินา ตามฐานันดร ความมุ่งหมายอันเป็นต้นเดิมของเรื่องศักดินาเป็นเรื่องให้มีที่ดินโดยตรง ส่วนที่เอามาใช้เป็นเกณฑ์ปรับใหม่หรือทำนิติกรรมนั้นเป็นเรื่องภายหลัง¹⁷

จำนวนศักดินา สำหรับพลเมืองทั่วไป ซึ่งในสมัยอยุธยาเรียกว่าไพร่นั้น กฎหมายกำหนดให้มีศักดินาได้ต่าง ๆ กัน ดังต่อไปนี้¹⁸

ไพร่หัวงาน หมายถึงพลเมืองที่สามารถจะเป็นหัวหน้างานได้ให้มีศักดินาคณะ 25 ไร่

ไพร่มีครว หมายถึงพลเมืองที่ไม่สามารถจะเป็นหัวหน้างานได้ เป็นได้แต่คนงานธรรมดา แต่เป็นผู้มีครอบครัว ให้มีศักดินาคณะ 20 ไร่

ไพร่ราบ ได้แก่พลเมืองที่เป็นได้แต่คนงานธรรมดา และไม่มีครอบครัว ให้มีศักดินาคณะ 15 ไร่

ไพร่เลว ได้แก่พลเมืองที่เป็นได้แต่คนงานชั้นต่ำที่สุด ไม่มีความรู้ ไม่มีฝีมืออะไรเลย ให้มีศักดินาคณะ 10 ไร่

ยาก วณิก ทาส ลูกทาส มีศักดินาคณะ 5 ไร่

การที่ยาก วณิก ซึ่งเราเรียกกันในสมัยนี้ว่า คนขอทาน มีนาได้ด้วยนั้น ยิ่งแสดงให้เห็นชัดด้วยว่า เป็นการให้ที่ดินจริง ๆ เพราะถือว่าทุกคนต้องมีทางทำมาหาเลี้ยงชีพ

ตามตัวเลขข้างต้น เราจะเห็นได้ว่า พลเมืองโดยทั่วไปนั้นมีนาได้อย่างน้อย 5 ไร่ อย่างมาก 25 ไร่ และจำนวน 25 ไร่ นี้เรายังถือเป็นอัตราจับจองที่ดินมาจนกระทั่งสมัยใหม่ นี้ ต่อไปนี้เราลองศึกษาดูตัวเลขจำนวนที่เจ้านายได้รับ

สมเด็จพระอนุชาธิราชที่ได้เฉลิมพระราชมณเฑียร	100,000 ไร่
สมเด็จพระอนุชาธิราชที่ได้ทรงกรม	50,000 ไร่
สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอที่ได้ทรงกรม	40,000 ไร่
สมเด็จพระอนุชาที่ยังมิได้ทรงกรม	20,000 ไร่

และลดหลั่นกันต่อไปจนกระทั่งถึงหม่อมเจ้ามีศักดินา 1,400 ไร่ พระสนมเอก 1,000 ไร่ นางกำนัล 600 ไร่ สาวใช้ในวัง 180 ไร่ คนใช้ในวังชั้นเลวที่สุดที่เรียกว่า นางเตี้ย นางค่อม ยังมีนาถึง 50 ไร่

ส่วนข้าราชการนั้น มีนาได้สูงสุดเพียง 10,000 ไร่ ที่เรียกว่าเจ้าพระยานาหมื่น หรือพระยานาหมื่น ได้แก่ ข้าราชการสมุหพระกลาโหม และสมุหนายก จตุสดมภ์ทั้ง 4 มีนาได้หมื่นไร่เหมือนกันทุกคน มีตำแหน่งเจ้าเมือง 8 ตำแหน่ง ซึ่งถือเป็นเมืองสำคัญ ผู้เป็นเจ้าเมืองมีศักดินาได้ถึงหมื่น คือผู้ครองเมืองเอก หรือ เอกอู่ ได้แก่พิษณุโลก นครศรีธรรมราช สวรรคโลก สุโขทัย กำแพงเพชร เพชรบูรณ์ นครราชสีมา และตะนาวศรี

พระภิกษุสามเณรก็มีลำดับชั้นเทียบศักดินาไว้เหมือนกัน คือ

พระครูผู้รู้ธรรม	2,400 ไร่
พระครูแต่ไม่รู้ธรรม	1,000 ไร่
พระภิกษุผู้รู้ธรรม	600 ไร่
พระภิกษุไม่รู้ธรรม	400 ไร่
สามเณรผู้รู้ธรรม	300 ไร่
สามเณรไม่รู้ธรรม	200 ไร่

แต่ศักดินาของพระภิกษุสามเณรนี้ กฎหมายบอกไว้ชัดว่าเป็นการเทียบให้ ซึ่งทำให้เข้าใจว่า สำหรับภิกษุสามเณรนั้นคงไม่มีที่นาจริง ๆ แต่ตั้งไว้สำหรับเป็นเกณฑ์เทียบในเมื่อจำเป็นเท่านั้น

2.3 แรงงานไพร่

เมื่อพิจารณาแล้วว่า ศักดินาเป็นเรื่องของการให้ที่ดินจริง ๆ ฉะนั้นจึงเกิดปัญหาขึ้นว่า พวกบรรดาเจ้านาย ขุนนางใหญ่โตที่มีที่ดินเป็นจำนวนมาก จะมีกำลังความสามารถที่จะทำที่ดินเหล่านั้นให้เกิดประโยชน์ได้อย่างไร

ในระบอบการปกครองแบบอยุธยา ซึ่งใช้ตลอดมาถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เรื่องแรงงานไม่ใช่ปัญหาที่ยาก เพราะเมื่อระบอบการปกครองได้เปลี่ยนรูปจากวิธีการที่พ่อปกครองลูกในสมัยสุโขทัยมาเป็นทวารวดีปกครองไพร่ ทาสแล้ว พลเมืองก็หมดฐานะเป็น “ลูกบ้านลูกเมือง” อย่างสมัยสุโขทัย ราษฎรภายใต้ระบอบการปกครองแบบอยุธยานั้นมีทางเลือกได้ 2 ทาง คือเป็นไพร่ หรือเป็นทาส และพวกไพร่ ทาสเหล่านี้ก็ต้องไปทำงานให้เจ้านาย โดยไม่มีสินจ้าง ต้องทำให้เปล่า ๆ ซ้ำยังต้องเอาข้าวปลาอาหารของตัวเองไปกิน ส่วนผลที่ทำได้อาจตกเป็นของเจ้านาย

ในสมัยอยุธยาแรงงานคนเป็นทรัพย์สินสมบัติที่สำคัญที่สุด และกษัตริย์อยุธยาก็ตระหนักถึงข้อนี้ดีทีเดียว เพราะมีกฎหมายห้ามมิให้ผู้ใดชักจูงพี่น้อง ลูกหลานให้ไปตั้งรกรากที่อื่น และหาก

ใครประพฤติเช่นนี้ก็จะถือว่าเป็นข้าศึก วิธีชีวิตของสามัญชนในสมัยอยุธยาอยู่ภายใต้ระบบการปกครองและควบคุมแรงงานกล่าวคือ เมื่ออายุได้ 18 ปี จะต้องไปขึ้นทะเบียน เรียกว่าขึ้นทะเบียนสังกัดมูลนาย หมายความว่า พออายุครบ 18 ปี ก็ไม่สามารถจะเป็นเสรีชนต่อไปได้ ทุกคนต้องมีนาย ถ้าผู้ใดไม่มีนาย ถือว่าผิดกฎหมายและจะถูกลงโทษอย่างแรง โดยมากก็จะไปจดทะเบียนขึ้นสังกัดมูลนายแห่งเดียวกับที่พ่อแม่ของตนสังกัดอยู่ ผู้ที่ขึ้นทะเบียนนี้ เรียกว่า ไพร่ พวกที่ไม่ต้องขึ้นทะเบียนคือ พระราชวงศ์และพวกลูกหลานขุนนาง ตามทฤษฎีแล้วควรขึ้นทะเบียนด้วย เพราะไม่มีการสืบตระกูลยศ แต่ในทางปฏิบัติเป็นไปไม่ได้ ดังปรากฏในพระอัยการบ้านแผนกจ.ศ.1093 กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

ผู้มีศักดิ์แต่นา 400 ขึ้นไปถึงนา 1000 } กิติ
10000

เอาลูกหลานพี่น้องไพร่ฟ้าอำบ้านเป็นเมีย

เกิดลูกชายหญิงมากน้อยเท่าใดกิติ อย่า

บ้านเอาลูกผู้มีศักดิ์ มาเป็นไพร่เลย¹⁹

คนที่ลงทะเบียนเหล่านี้เรียกว่า ไพร่ และแบ่งเป็นหมู่ ๆ มีผู้คุมเรียกว่าเจ้าหมู่ ไพร่นั้นเรียกว่า ลูกหมู่ ส่วนเจ้าหมู่ถ้าแยกประเภทแล้วเรียกว่า เป็นนาย หรือ มูลนาย เจ้าหมู่ก็มีผู้เป็นนาย คือ เป็นขุนนาง ขุนนางก็มีเสนาบดีเป็นนาย และเสนาบดีก็มีเจ้ากรมเป็นนาย หมู่หนึ่ง ๆ จะมีคนเพียงใด นั้น สันนิษฐานว่าไม่กำหนด เพราะกฎหมายพระอัยการบ้านแผนกสั่งให้เจ้าหมู่ใส่ใจเพิ่มลูกหมู่ของตนเสมอ โดยไม่มีกำหนดว่าแค่ไหนจึงจะพอ

มูลนาย ได้แก่ เจ้านายหรือขุนนาง หรือผู้อยู่ใต้สังกัดพระมหากษัตริย์ และพระองค์จะโปรดให้ขุนนางดูแลปกครองไพร่อีกทีหนึ่ง ใครที่ขัดขืนไม่ขึ้นทะเบียนจะได้รับโทษและไม่ได้รับความคุ้มครองจากกฎหมาย เช่น ไม่มีสิทธิในที่ดิน ไม่มีสิทธิได้รับความยุติธรรมจากศาล ถ้าหากมีการถูกข่มเหงรังแกเพราะการขอโฉนดแสดงกรรมสิทธิ์ในที่ดิน หรือการนำเรื่องขึ้นศาล ต้องกระทำโดยผ่านมูลนายทั้งสิ้น เมื่อขึ้นทะเบียนแล้วเรียกว่า เป็นไพร่ หรือเลก หรือเลข มูลนายก็จะคอยควบคุมดูแล เมื่อมีความจำเป็นต้องใช้แรงงาน เช่น ในการสงคราม การก่อสร้าง มูลนายก็จะได้เกณฑ์ไพร่ในสังกัดเข้ามาทำงานได้

2.4 การคำนวณอัตราไพร่ในสังกัด

การมีไพร่นั้นจะมีครอบครองเท่าใด จะได้หลักตามทฤษฎีของ ดร.ควอริช เวลส์ (Dr. Quaritch Wales) ซึ่งได้กล่าวไว้ว่า คำว่า “ศักดิ์นา” หมายถึง “อำนาจในการถือที่นา”²⁰ คำว่า

นา หมายถึงที่นาปลูกข้าว (หรือที่ดิน) ส่วนคำว่าอำนาจนั้น ปรากฏว่าในภาษาไทยมีคำอยู่หลายคำ ซึ่งหมายถึงอำนาจแต่ความหมายเกี่ยวกับอำนาจของคำเหล่านี้แตกต่างกันในรายละเอียด คำที่มีความหมายถึงอำนาจ มีคำว่า ศักดิ์ หรือ ศักดิ์เดช หรือ เดชา ฤทธิ์และอำนาจ หมายถึง การใช้ อำนาจส่วนศักดิ์หรือศักดิ์ หมายถึงที่มาของอำนาจ หรือบางทีอาจถือได้ว่า เป็นทรัพยากรอย่างหนึ่ง แต่ในภาษาไทยปัจจุบัน คำว่า ศักดิ์ หรือ ศักดิ์ หมายถึงการเกิดมาในตระกูลสูง ฉะนั้นจึงกล่าวกันว่า เจ้านายสมัยปัจจุบันมีศักดิ์สูง ทั้ง ๆ ที่ไม่มีอำนาจอะไรเลย

ปรากฏว่า จำนวนศักดินาที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งถืออยู่มีความเกี่ยวข้องกับจำนวนคนซึ่งอยู่ใต้ปกครองของผู้นั้นด้วย สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีทรงกล่าวไว้ว่า ศักดินาแต่ดั้งเดิมนั้น หมายถึงข้อจำกัดเกี่ยวกับที่ดินจำนวนหนึ่ง ซึ่งบุคคลผู้หนึ่งมีสิทธิ์ครอบครอง เช่น ไพร่ไม่ได้รับอนุญาตให้มีที่ดินเกินกว่า 25 ไร่ ข้าราชการที่มีศักดินา 400 ไร่ ก็ไม่ได้รับอนุญาตให้มีที่ดินเกินกว่า 400 ไร่ เหตุผลในการจำกัดจำนวนที่ดินดังกล่าวก็คือ ต้องการให้คนมีจำนวนที่ดินเฉพาะ ที่ดินสามารถทำประโยชน์ได้จริง ๆ เท่านั้น²¹ ฉะนั้นจำนวนของศักดินาและจำนวนที่ดินที่บุคคลหนึ่งถืออยู่นี้อาจจะเพิ่มขึ้นตามการเพิ่มขึ้นของจำนวนคนซึ่งอยู่ใต้ปกครอง ศักดินาต่ำสุด คือ 5 ไร่ ซึ่งเป็นศักดินาของทาสไม่ว่าทาสจะมีครอบครัวหรือไม่ก็ตาม ศักดินาของทาสคงเป็น 5 ไร่ อยู่เช่นเดิม เพราะลูกของทาสเป็นทรัพย์สินของนาย ส่วนศักดินาของไพร่คือ 15 ไร่ แต่อาจเพิ่มขึ้นเป็น 20 หรือ 25 ไร่ได้ เมื่อไพร่นั้นมีครอบครัว ข้าราชการบ้านาญนั้น ถ้าหากยังคงมีไพร่อยู่ในครอบครอง ก็จะได้รับอนุญาตให้ถือศักดินาได้ครึ่งหนึ่งของศักดินาเดิมเมื่อครั้งยังรับราชการอยู่ เวลส์กล่าวว่าศักดินานั้นบอกให้ทราบถึงจำนวนไพร่ที่มีอยู่ใต้ปกครองของของนาย ฉะนั้น สมมุติว่าไพร่แต่ละคนมีศักดินา 25 ไร่ นายผู้ซึ่งมีศักดินา 400 ก็จะมีผู้อยู่ใต้ปกครองได้เพียง 16 คน²² เมื่อเป็นเช่นนี้เจ้านายที่มีศักดินาสูง ๆ เช่น กรมพระราชวังบวรสถานมงคล มีศักดินา 100,000 ก็ย่อมมีผู้อยู่ใต้การปกครองตามทฤษฎีถึง 20,000 คน

2.5 วิเคราะห์แรงงานไพร่

ไพร่เมื่อพิจารณาจากงานที่ทำแบ่งออกเป็นชนิดใหญ่ ๆ ได้ 2 ชนิด คือ

2.5.1 ไพร่ที่ไม่ต้องทำราชการ

2.5.2 ไพร่ที่ต้องทำราชการ หรือไพร่หลวง

2.5.1 ไพร่ที่ไม่ต้องทำราชการ

ไพร่ที่ไม่ต้องทำราชการ คือ ไพร่ที่อยู่ได้บังคับของมูลนายอย่างเต็มที่ มี 2 ประเภท คือ ประเภทหนึ่งได้แก่ไพร่ที่สังกัดในกรมของเจ้า อีกประเภทหนึ่งได้แก่ ไพร่สม ตามกฎหมาย เมื่อชายฉกรรจ์อายุได้ 18 ปีบริบูรณ์ ต้องไปขึ้นทะเบียนกับมูลนาย และอยู่รับใช้นายเป็นเวลา 2 ปี แล้วจึงจะไปขึ้นทะเบียนเป็นไพร่หลวง แต่ในทางปฏิบัติมีไพร่สมจำนวนไม่น้อยอยู่กับนาย ซึ่งอาจจะเป็นเจ้าหรือขุนนาง ไพร่สมเหล่านี้อาจจะอยู่ด้วยไปจนกระทั่งตายก็มี เช่น นายอาจจะเป็นผู้มีอำนาจวาสนามาก ไม่มีใครกล้าลงทะเบียนไพร่สมนั้นเป็นไพร่หลวง เมื่อถึงเวลากำหนด ไม่มีหลักฐานยืนยันว่า ไพร่ที่อยู่ในกรมของเจ้าจะเรียกว่าไพร่สมทั้งหมด แต่เท่าที่ปรากฏหลักฐาน ในพระราชกำหนดเก่า เมื่อกล่าวถึงไพร่ของเจ้าทั่ว ๆ ไปจะใช้คำว่า “ข้าหลวง” และเมื่อกล่าวถึงไพร่ของสมเด็จพระมหาอุปราชจะใช้คำว่า “ข้าทูลละออง”

แรงงานของไพร่ประเภทนี้ ให้นายได้เต็มที่กว่าไพร่หลวงเพราะไม่ต้องทำราชการ เนื่องจากเป็นไพร่ของเจ้า หรือเป็นไพร่ที่ขุนนางเบียดบังเอาไว้ งานของไพร่เหล่านี้จะเบากว่างานของไพร่หลวง คือทำงานตามที่นายสั่ง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นงานส่วนตัวของนายนั้น ๆ เช่น งานเฝ้าวัง ซ่อมแซมที่อยู่อาศัย สร้างวัดของเจ้านายหรือติดตามไปในการเดินทาง นอกจากนั้นก็ให้ไปทำนา ทำไร่ ทำสวน และทำมาค้าขายให้นาย

ระยะเวลาที่ไพร่สมอยู่กับเจ้านายและขุนนางมีกฎหมายออกในสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ให้ความถึงโบราณราชประเพณีว่า ไพร่สมรับราชการปีละ 1 เดือนเท่านั้น ในสมัยอยุธยาไพร่สมอาจมีเวรมารับราชการเพียงปีละ 1 เดือนก็ได้ แต่ถ้าเจ้านายต้องการตัวเอามาใช้คงจะเรียกมาได้อีก เวลามารับใช้มูลนาย มูลนายคงจะให้ที่พักอาศัย ตลอดจนเลี้ยงดูข้าวปลาอาหารตามสมควร โดยที่ไพร่สมไม่ต้องนำอาหารมาเองเหมือนไพร่หลวง สภาพการทำงานที่ดีกว่าของไพร่สมดังนี้ จึงทำให้ไพร่หลวงต้องการหลีกเลี่ยงมาเป็นไพร่สม

2.5.2 ไพร่ที่ต้องทำราชการ

ไพร่ที่ต้องทำราชการ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ไพร่หลวง ได้แก่ชายที่มีอายุตั้งแต่ 20-60 ปี ซึ่งเรียกว่า เลก หรือ สกรรจ์ ไพร่ประเภทนี้ตามกฎหมายเป็นไพร่ของกษัตริย์ ขึ้นทะเบียนกับกรมของทางราชการ เพราะฉะนั้นจึงตกอยู่ใต้บังคับบัญชาของขุนนาง ในฐานะเป็นเจ้ากรมตามกฎหมายแล้ว ไพร่หลวงไม่ใช่ไพร่ของขุนนาง แต่ในทางปฏิบัติไพร่หลวงรับใช้ขุนนางด้วยหน้าที่หลักของไพร่หลวง คือ ต้องทำงานให้ราชการในระยะเวลาหนึ่ง ในปีหนึ่ง ๆ เวลาที่ให้เป็นแรงงานแก่หลวง คือ ในปีหนึ่งไพร่หลวงต้องเข้ามาทำงานให้แก่รัฐบาลเป็นเวลา 6 เดือน แต่

ไม่ได้ทำที่เดียวตลอด 6 เดือน รัฐบาลจะให้เข้ามาทำงานเป็นผลัด ผลัดละ 1 เดือน แล้วอนุญาตให้กลับบ้าน เรียกการเข้ามาทำงานแบบนี้ว่า “เข้าเดือนออกเดือน”

งานที่ไพร่หลวงทำ ได้แก่ งานของกรม กองต่าง ๆ ส่วนใหญ่เป็นงานหนักที่ใช้กำลังกาย คือการขุดคลอง สร้างวัด สิ่งก่อสร้างทางพุทธศาสนา ซ่อมพระราชวัง บ้อมปราการ กำแพงเมือง ในเวลาที่พระมหากษัตริย์เสด็จประพาสที่ต่าง ๆ ก็ตามเสด็จ เช่น ไปจับช้าง ล้อมช้าง ในเวลาทำงานไพร่หลวงจะต้องอยู่ใต้บังคับบัญชาของขุนนางประจำกรม กองต่าง ๆ ตามลำดับชั้น ในการทำงานไพร่หลวงไม่ได้ค่าตอบแทนแรงงานใด ๆ ทั้งสิ้น ถือเป็นกรให้แรงงานเปล่า ๆ แก่รัฐบาล ไพร่หลวงจะต้องนำอาหาร เสื้อผ้าและเครื่องมือเครื่องใช้มาเอง รัฐบาลไม่เลี้ยงดู

จะเห็นได้ว่า ไพร่หลวง เป็นแรงงานของหลวงอย่างเต็มที่และขณะเดียวกันก็เป็นแรงงานของมูลนายด้วยได้ เหตุที่เป็นแรงงานของนายได้นั้นก็เพราะกฎหมายในสมัยอยุธยาได้เปิดช่องให้นายมีอำนาจเหนือไพร่ และไพร่ต้องพึ่งพาอาศัยนายทุกอย่างในการดำเนินชีวิต เช่น การจับจองที่ดินทำกิน การค้าขาย การรับจ้างทำงาน การต้องขึ้นศาลเมื่อต้องคดี ฯลฯ จึงเป็นเหตุให้ไพร่ต้องตอบแทนนาย เมื่อนายต้องการ

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า ไพร่หลวงต้องพึ่งมูลนายในเรื่องการที่จะมีที่ดินผืนหนึ่ง เพื่อปลูกข้าวประทังชีวิต ไพร่จำต้องติดต่อกับข้าราชการ เพราะว่าที่ดินที่จะหักร้างถางพงได้จะต้องได้รับการจดทะเบียน ถ้าไม่มีนายไพร่ก็ไม่สามารถจดทะเบียนที่ดินได้ เพราะว่าเมื่อไพร่ไปติดต่อกับข้าราชการ ไพร่จะถูกจับเนื่องจากไม่มีนาย ถ้าหากไพร่ไปหักร้างถางพงและปลูกข้าวโดยมิได้จดทะเบียนที่ดิน ก็จะไม่ถือว่าที่ดินนั้นเป็นของไพร่ผู้นั้น ใครก็ตามสามารถใช้อำนาจขับไล่ไพร่จากที่ดินนั้นได้ และไพร่ก็ไม่สามารถขอความช่วยเหลือจากทางราชการได้ ถ้าไม่มีนายช่วย ฉะนั้นจึงจำเป็นที่ไพร่ต้องพึ่งพาอาศัยนาย²³

ในยามที่ไพร่ปรารถนาจะทำการค้าเลี้ยงชีพ ต้องพึ่งพาอาศัยนายเพราะมีกฎหมายรับรองไว้ว่า หากไพร่ทำการค้า แต่กลับไปซื้อขายสินค้าต้องห้ามเข้า มูลนายก็จะต้องถูกลงโทษด้วย ฉะนั้นในการทำการค้า นายก็ต้องควบคุมไพร่อย่างใกล้ชิด สำหรับเรื่องการรับจ้างทำงานก็เช่นเดียวกัน กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ 2 มาตรา คือ มาตรา 103 และ 106 ระบุว่ามิให้ผู้จ้างหรือใช้งานไพร่โดยมิได้รับการอนุมัติจากนายของไพร่นั้น ถ้าหากผู้นั้นยังคงละเมิด และเมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้นกับไพร่ เช่น ถ้าไพร่ตาย หรือหนีไป ผู้จ้างไพร่จะต้องใช้ไพร่คืนนายเดิม²⁴ ส่วนกรณีที่เกี่ยวข้องกับการมีคดีความเกิดขึ้น ไพร่จะร้องทุกข์เรียกหาความยุติธรรมหรือจะเข้าถึงศาลได้ก็จะต้องกระทำโดยผ่านนายเท่านั้น ถ้าไม่มีนาย ไพร่ ก็ไม่มีโอกาสได้รับการพิจารณาเลย

ดังปรากฏในพระอภัยการลักษณะรับฟ้อง ดังนี้

มาตราหนึ่ง ราษฎรมาร้องฟ้องด้วยคดีประการ

ใด ๆ แลมิได้ตั้งสังกัดมุนนาย อย่าพึงรับไว้บัง

คับ } เป็นอันขาดทีเดียว ให้ส่งตัวผู้ต้องหา

สังกัดมุนนายมิได้นั้น แก่สัสดีเอาเป็นคนหลวง²⁵

ด้วยการที่ไพร่ต้องพึ่งพานายดังกล่าวนี้ และการที่ไพร่ต้องมีนาย ไพร่ก็ต้องอยู่ใต้คำสั่งของนาย นายสามารถสั่งให้ไพร่ไปทำงานส่วนตัวของนายได้ โดยเฉพาะในช่วง “ออกเดือน” เพราะการที่ขุนนางและเจ้านายครอบครองที่ดินเป็นจำนวนมาก ๆ โดยไม่ต้องเสียภาษีที่ดิน (จนกระทั่งรัชกาลที่ 3) แรงงานจึงเป็นสิ่งที่ต้องการยิ่ง นายมีอำนาจควบคุมการทำงานของไพร่สามารถบังคับไพร่ให้ทำงานในที่ดินของตนหรือประกอบธุรกิจให้ตนได้ นายบางคนเอาเปรียบมาก ใช้งานไพร่หลวงมากเกินไปจนได้รับความเดือดร้อน แทนที่จะได้กลับไปทำมาหากิน ทำให้มีฐานะยากจนลง ต้องเป็นหนี้เป็นสิน จนในที่สุดทนไม่ได้ก็พยายามหลบหนีหรือพยายามปกปิดมิให้ข้าราชการเอาลูกหลานของตนไปขึ้นทะเบียนเป็นไพร่หลวงอีก รัฐบาลจึงต้องออกกฎหมายมิให้มูลนายใช้ไพร่หลวงทำงานส่วนตัว ในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถได้ทรงออกกฎหมายโดยผ่อนผันให้มูลนายนำไพร่หลวงไปใช้ได้ไม่เกิน 3 วัน ถ้าเกิดจะมีโทษหนัก²⁶ และที่หนักที่สุดก็คือถูกปลดออกจากตำแหน่ง ต่อมาภายหลังในสมัยอยุธยาตอนปลาย พระเจ้าแผ่นดินทรงออกกฎหมายห้ามมูลนายใช้ไพร่หลวงทำงานนอกราชการอย่างเด็ดขาด นี่ก็ยิ่งเห็นว่า พวกมูลนายใช้แรงงานจนไพร่หลวงเดือดร้อน

สรุปได้ว่า ไพร่กับนายมีความสัมพันธ์กันในแง่ฝ่ายหนึ่งคือไพร่เป็นผู้รับใช้ เป็นผู้ส่งส่วย และทำงานให้ อีกฝ่ายหนึ่งคือนาย เพื่อให้ได้มาซึ่งความช่วยเหลือและความคุ้มครอง

ในเมื่อแรงงานไพร่ ส่วนใหญ่เป็นของหลวงและของมูลนายดังกล่าวแล้ว การประกอบอาชีพในครอบครัว จึงเป็นภาระของสตรีและเด็ก ดังที่ลาลูแบร์ได้บันทึกเอาไว้ดังนี้

... ในระหว่างที่พวกผู้ชายถูกเกณฑ์ให้เข้าเวรยาม
มีกำหนด 6 เดือนนั้น เป็นงานหลวงที่เขาจะต้อง
อุทิศถวายเจ้าชีวิตทุกปี ก็เป็นภาระของภรรยา
มารดาและธิดา เป็นผู้ทำอาหารไปส่งให้ และแม่
เมื่อพ้นกำหนดเกณฑ์แล้ว และกลับมาถึงบ้านผู้ชาย

ส่วนมากก็ไม่ว่าจะทำงานอะไรให้เป็นล่ำเป็นสัน เพราะไม่ได้ฝึกงานอาชีพอย่างใดไว้ให้เชี่ยวชาญเป็นพิเศษสักอย่างเดียว ด้วยพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงใช้ให้พวกนี้ทำงานหลายอย่างต่าง ๆ กัน แล้วแต่พระราชประสงค์ เช่นนี้จึงพออนุมานได้ว่า ชีวิตตามปกติของชาวสยามนั้นดำเนินไปด้วยความเกียจคร้านเป็นประมาท เขาแทบจะไม่ได้ทำงานอะไรเลย เมื่อพ้นจากราชการงานหลวงมาแล้ว ก็เที่ยวก็ไม่เที่ยว ล่าสัตว์ก็ไม่ไป ได้แต่นั่งเอนหลัง กิน เล่น สูบยาสูบแล้วก็นอนไปวัน ๆ หนึ่งเท่านั้น ภรรยาจะปลูกให้เขาตื่นขึ้นราว 7 โมงเช้า เอาข้าวปลาอาหารมาให้บริโภค เสร็จแล้วก็ลงนอนต่อไปใหม่ พอเที่ยงวันก็ลุกขึ้นมากินอีก แล้วก็มือเขียนอีกคำรบหนึ่ง ระหว่างเวลาอาหารมื้อกลางวันกับมือเขียนนี้ เขาก็เอนหลังลงพักผ่อนเสียพักหนึ่ง เวลาที่เหลืออยู่นอกนั้นก็หมดไปด้วยการพูดคุยและเล่นการพนัน พวกภรรยานั้นไปไถนา ไปขายของหรือซื้อของที่ในเมือง²⁷

จากบันทึกของลาลูแบร์ตอนนี้ทำให้ทราบได้ว่า บรรดาพวกไพร่แทบจะไม่ได้สร้างประโยชน์อันใดที่จะเป็นแรงงานให้แก่ครอบครัว

2.6 แรงงานทาส

แรงงานทาส ถือเป็นแรงงานอีกประเภทหนึ่งที่มีเป็นจำนวนมากในเมืองไทยสมัยนั้น เพราะทาสจำนวนมากก็คือ ไพร่ที่ตกยากนั่นเอง ทาสถือเป็นแรงงานที่กฎหมายรับรองทีเดียว เพราะในกฎหมายไอยการทาส กล่าวว่า “ทาสควรจะใช้ได้”²⁸ หมายความว่าผู้เป็นนายเงินสามารถใช้ทาสเป็นแรงงานของตนได้ แต่จะมีขอบเขตภายในกฎหมายอย่างไรก็จะได้กล่าวต่อไป

ที่กล่าวว่า มีแรงงานทาสมากมายในอยุธยาสมัยนั้นก็เพราะเมื่อได้ศึกษาด้วยทฤษฎีหมายของอยุธยาแล้วพบว่า ผู้ที่จะตกอยู่ในฐานะความเป็นทาสนั้นเป็นได้อย่างง่ายดาย และอย่างมาก บอกไว้ถึง 7 วิธีด้วยกัน ซึ่งส่วนใหญ่เนื่องมาจากการกู้หนี้ยืมสิน เนื่องจากขาดแคลนเงินทอง

จึงยอมขายตนเองเป็นทาส ถ้าไม่ขายตนเองเป็นทาสก็สามารถขายบุตรหรือภรรยาเป็นทาสได้²⁹ แต่กฎหมายไม่ยินยอมให้ผู้เป็นภรรยาและบุตรนำสามีหรือบิดามารดาไปขาย และการให้การบริการหรือการรับใช้ก็ถือว่าเป็นการจ่ายดอกเบี้ย

ทาสประเภทที่ขาดแคลนเงินทองแล้วมายอมขายตนหรือขายบุตรภรรยาประเภทนี้เรียกว่า ทาสสินไถ่ ทาสประเภทนี้ยังแยกออกเป็น 3 ประเภท คือ

ทาสไถ่มิได้ขาดค่า หรือ ทาสขายฝาก เป็นทาสที่ถูกขายในราคาต่ำกว่าราคาที่กำหนด ผู้ขายสามารถมาไถ่คืนได้ และผู้ขายต้องทำหน้าที่เป็นนายประกัน หากทาสหลบหนีไป นายประกันจะต้องรับผิดชอบจ่ายค่าตัวทาสคืนให้แก่นายเงิน³⁰ ทาสประเภทนี้นายเงินเกณฑ์แรงงานโดยมีขอบเขตจำกัดตามกฎหมายระบุไว้ว่า นายเงินจะต้องค่อย ๆ ใช้จ่าย จะให้ทำงานหนักเกินกำลังไม่ได้ นายเงินจะลงโทษทำร้ายร่างกายจนมีบาดเจ็บไม่ได้ นายเงินจะมีความผิด³¹ ฉะนั้นจึงเป็นทาสที่ได้แรงงานน้อยที่สุด แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับจำนวนเงินที่ผู้ขายมาเอาไป ถ้าการขายฝากนั้นมีราคาสูงตั้งแต่ 12-14 แส่นเบี้ยไปแล้ว นายเงินเสียหนี้ได้ไม่มีความผิด³² ทาสประเภทนี้เข้าใจว่าจะไถ่ไถ่ยากสักหน่อย ทั้งนี้เพราะนายเงินซูดซิดดอกเบี้ยมาก ดังที่ลาซูแบร์บันทึกไว้ว่า “การให้กู้ทรัพย์สินแล้วมีการซูดซิดดอกเบี้ยอย่างรุนแรงไม่มีขอบเขตที่เดียว กฎหมายสยามมิได้มีมาตราบังคับจำกัดพิภักดิ์อัตราดอกเบี้ยไว้”³³

ทาสสินไถ่ประเภทที่ 2 เรียกว่า ทาสขายขาด เป็นทาสที่ถูกขายเต็มราคาค่าตัว ทาสประเภทนี้ถือว่าตกเป็นสิทธิของนายเงินอย่างสมบูรณ์ จะไถ่ก่อนเป็นอิสระไม่ได้ ผู้ขายไม่ต้องเป็นนายประกัน³⁴ ถ้าทาสหลบหนีจะไปเอาเงินชดใช้จากผู้ขายไม่ได้ ทาสประเภทนี้ถือเป็นแรงงานเต็มที กล่าวคือ นายเงินสามารถใช้ทาสได้เต็มที่และลงโทษได้ตามความผิด แต่จะลงโทษถึงตายไม่ได้ ถ้าถึงตายนายเงินมีความผิด³⁵ ทาสประเภทนี้มีระยะเวลาประกัน 1 เดือน กล่าวคือ ถ้าทาสประเภทนี้หนีไปจากนายเงินไป ภายใน 1 เดือน นับแต่นายเงินซื้อเข้ามา ผู้ขายยังต้องชดใช้ค่าตัวให้นายเงิน แต่ถ้าทาสหนีไปเมื่อเกิน 1 เดือนแล้ว ผู้ขายไม่ต้องชดใช้ และถ้าทาสล้มเจ็บลงทำงานไม่ได้ ภายในระยะ 1 เดือนแรกที่มาอยู่กับนายเงิน ให้นายเงินเอาไปคืนแก่ผู้ขายและเอาเงินคืนมาได้ แต่ถ้าหลังจาก 1 เดือนมาแล้ว นายเงินเอาไปคืนไม่ได้³⁶ นี่แสดงว่ากฎหมายสนับสนุนการใช้แรงงานเป็นหลักในการซื้อขายทาส

ประเภทที่สามคือ ทาสไถ่มิได้ใช้ ทาสประเภทนี้ไม่สามารถจะเกณฑ์แรงงานได้ เพราะเป็นทาสที่ เมื่อนายเงินซื้อมาแล้วก็ปล่อยตัวไป มิได้ใช้ แต่ทาสต้องส่งค่าดอกเบี้ยเป็นประจำ จะบิดพลิ้วไม่ได้³⁷ ทาสประเภทนี้เป็นทาสที่ไปกู้ยืมเงินจากนายนั้นเอง แต่ไม่ต้องถูกควบคุมให้ทำงานกับ

นายเงิน มีสิทธิที่จะไปทำมาหากินและส่งเงินมาเป็นค่าดอกเบี้ยแก่นายเงิน เพียงแต่จะเคลื่อนย้ายไปไหนโดยที่นายเงินไม่อนุมัติไม่ได้ ต้องอยู่ในสถานที่ที่ได้ตกลงกันไว้กับนายเงินเพื่อเป็นการประกันว่า จะมีการชำระดอกเบี้ย และเงินต้นตามเวลาที่กำหนด ฉะนั้นตามความหมายนี้ หมายถึง ลูกหนี้ธรรมดา ๆ นั่นเอง แต่สมัยอยุธยาเรียกเป็น ทาสได้มิได้ใช้

ทาสประเภทที่ 2 คือ การเป็นทาสโดยกำเนิด ซึ่งเรียกตามกฎหมายอยุธยาว่า ทาสในเรือนเบี้ย ทาสประเภทนี้อาจจัดได้ว่าเป็นของนายเงินโดยสมบูรณ์ และนายเงินสามารถจะเกณฑ์แรงงานได้เต็มที่เพราะ เป็นเด็กที่เกิดจากพ่อแม่ที่เป็นทาส และเกิดในขณะที่อยู่ที่บ้านของนายเงิน แต่มีข้อยกเว้นสำหรับลูกของทาสประเภทที่เป็นทาสชายฝากที่มีค่าตัวต่ำกว่า 6 แส่นเบี้ย เมื่อมีลูกจะเอาเป็นทาสในเรือนเบี้ยไม่ได้ นายเงินมีสิทธิจะได้เพียงค่าเลี้ยงดูลูกทาสในเรือนเบี้ยนั้นตั้งแต่วัยแรกเกิดจนมีอายุ 7 ขวบ เมื่อลูกทาสโตกว่า 7 ขวบแล้ว พ่อแม่ไม่ต้องใช้ค่าเลี้ยงดูอีกต่อไป เพราะถือว่าเด็ก 7 ขวบสามารถทำงานให้นายเงินตอบแทนค่าอาหารได้แล้ว³⁸

สำหรับทาสประเภทที่ 3-4 ที่ระบุไว้ในกฎหมายว่าเป็นทาสที่ได้มาแต่บิดามารดา และทาสที่มีผู้ยกให้ นั้นตามกฎหมายมิได้บ่งชี้ว่าทาสเหล่านี้ก่อนตกมาเป็นของบิดามารดาหรือตกเป็นของผู้ที่ยกให้ นั้น มีความเป็นมาอย่างไร จึงมีอาชญากรรมให้ได้ว่า ทาสประเภทดังกล่าวนี้ จะเป็นแรงงานโดยสมบูรณ์ หรือแรงงานที่มีขอบเขตเหมือนทาสประเภทอื่น ๆ อย่างไรก็ตามในสภาวะที่ตกอยู่เป็นทาสนั้นต้องทำงานรับใช้ผู้เป็นนาย ตามหลักสามัญอยู่แล้ว

ทาสประเภทที่ 5 คือ ทาสที่ได้มาเนื่องจากนายเงินไปช่วยให้ผู้นั้นพ้นจากโทษปรับ หมายความว่า ถ้าผู้ต้องหาถูกตัดสินว่ามีความผิด ต้องเสียค่าปรับแต่ไม่มีเงินจะจ่าย ถ้ามีนายเงินมาจ่ายค่าปรับให้แทน ผู้นั้นก็ต้องตกเป็นทาสของนายเงิน นายเงินสามารถใช้แรงงานของทาสประเภทนี้ได้ในระยะหนึ่งที่ทาสยังไม่สามารถชำระหนี้สินได้

ทาสที่นายเงินสามารถได้แรงงานอย่างเต็มที่อีกประเภทหนึ่งก็คือ ทาสอันได้เลี้ยงไว้ในเวลาข้าวยากมากแพง กล่าวคือ ปรกติสามัญชนทั่วไปยากจนอยู่แล้ว (ดูเรื่องแรงงานไพร่) เนื่องจากแรงงานเกือบทั้งหมดเป็นของหลวงและของมูลนาย ดังนั้นการประกอบอาชีพก็ทำได้ไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย และมีหน้าซำยังต้องส่งส่วยแก่มูลนายอีกด้วย ฉะนั้นเมื่อเกิดเหตุอาเพศข้าวยากมากแพง ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลหรือเกิดภาวะสงคราม ยิ่งซ้ำเติมให้ไพร่อดอยากยากจนยิ่งขึ้น บางคนต้องมาอาศัยอยู่กับมูลนายเป็นเวลานาน จนไม่มีทางทดแทนค่าข้าวปลาอาหารได้ เลยต้องยอมตัวเป็นทาสและรับใช้นายต่อไป

ทาสอีกประเภทหนึ่งคือ ทาสเชลย เป็นแรงงานของพระมหากษัตริย์เท่านั้น³⁹ เพราะทาสเชลยเหล่านี้มาจากพวกเชลยศึกในสงคราม ได้แก่ พวกเชลยศึกมอญ พม่า และเขมร เชลยเหล่านี้จะทำงานหลวงไป

ทาสประเภทสุดท้าย คือ ทาสขี้ดอง เป็นทาสที่ลูกหนี้เอามาให้นายเงินใช้แทนดอกเบี้ย⁴⁰ ถ้าใช้หนี้สินหมดแล้ว ทาสก็จะหลุดพ้นสภาพการเป็นทาสได้ ทาสประเภทนี้นายเงินสามารถใช้แรงงานได้ตราบที่ยังเป็นหนี้อยู่

จะเห็นได้ว่า การยอมตัวลงเป็นทาสในสมัยอยุธยากระทำได้ง่ายดายมาก ซึ่งส่วนใหญ่แล้วก็กล่าวได้ว่า เกิดมาจากปัญหาความยากจนขาดแคลนและเล่นการพนัน ซึ่งจะก่อให้เกิดหนี้สินและในที่สุดต้องขายตัว ขายบุตรภรรยาลงเป็นทาส การลดตัวเป็นทาสนี้ในเมืองไทยในสมัยนั้นได้กระทำกันอย่างกว้างขวางถึงขนาดลาลูแบร์ได้บันทึกไว้ว่า

...แม้จะมีผู้กล่าวกันว่า ทาสนั้นถูกโอบยาสาหัสหนักก็ตาม
แม้กระนั้นการเป็นทาสในประเทศสยามก็ยังเป็นที่นิยม
กันอยู่ หรือจะว่าการเป็นไทแก่ตัวในประเทศสยามนั้น
ช่างถ้อยเสียเหลือเกินก็ว่าได้ กระทั่งเกิดเป็นคำพังเพย
ว่า คนสยามนั้นยอมขายความเป็นไทของตนเพื่อที่จะ
บริโภคนิลไม้ชนิดหนึ่ง ซึ่งเขาเรียกว่าทุเรียนก็ยังได้⁴¹

ส่วนความเป็นทาสเกิดจากการเล่นการพนัน ลาลูแบร์บอกว่า

...คนสยามนั้นพอใจที่จะเอาความเป็นไทของตน
วางลงเป็นเดิมพัน ในวงการพนัน มากกว่าที่จะไม่
ได้เล่นการพนันเสียเลย⁴²

และอีกตอนหนึ่ง ซึ่งแสดงความนิยมของการเป็นทาสว่า

...อนึ่งก็เห็นได้แน่ๆ คนสยามนั้นกลัวต้องตก
เป็นคนขอทานมากกว่ากลัวต้องตกเป็นทาสเสียอีก
และสิ่งนี้ทำให้ข้าพเจ้าเชื่อว่า การขอทาน
เขากินในประเทศสยามนั้นลำบากยากเย็น
และน่าอัปยศ⁴³

หากพิจารณาในแง่มุมมองอื่น เช่น ระยะเวลาของการเป็นทาสจะเป็นกันได้อย่างไรตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ขณะเดียวกันก็มีการกำหนดอัตราค่าตัวทาสไว้ตั้งแต่อายุ 1 เดือน - คนชราอายุ 100 ปี⁴⁴ แต่ที่สำคัญ คือ ทาสที่จะเริ่มใช้งานได้นั้น เขาถือเอาเด็กอายุ 7 ขวบขึ้นไป ตามกฎหมายไอยการลักษณะทาส มาตรา 74 กล่าวถึงลูกทาสในเรือนเบี้ยที่แม่เป็นทาสชายฝากที่มีค่าตัวต่ำกว่า 6 แสนเบี้ย เมื่อมีลูกที่เกิดในบ้านของนายเงิน นายเงินจะเอาเป็นทาสไม่ได้ นายเงินมีสิทธิจะได้เพียงค่าเลี้ยงดูเด็กผู้นั้น ตั้งแต่แรกเกิดจนอายุได้ 7 ขวบเท่านั้น พอพ้นจาก 7 ขวบแม้อยังไม่ได้พ้นจากทาส “พ้นกว่านั้นท่านมิให้เอา (เงิน) ท่านว่ามั่นรู้เลี้ยงตัวรับใช้ได้อยู่แล้ว”⁴⁵

นอกจากนี้ทาสบางคนมีความต้องการที่จะเป็นทาสให้นาน ทั้งนี้เพราะ “คนสยามนั้นกลัวต้องตกเป็นขอทานมากกว่ากลัวต้องตกเป็นทาสเสียอีก”⁴⁶

ถึงกระนั้นก็ตาม ผู้ใดต้องการพ้นจากสภาพความเป็นทาส มีหนทางที่จะทำได้ คือ นอกจากหาเงินมาไถ่ถอนค่าตัวแล้วยังมีหนทางอื่นอีก แต่พิจารณาแล้วล้วนแต่เป็นหนทางที่กระทำได้ยากลำบาก จึงเป็นเหตุให้ทาสยังคงมีฐานะเป็นทาสกันต่อไป

หรือแม้แต่การจะลดค่าตัวทาส ถ้าไม่นำเงินมาชำระก็จะต้องอดทนรับใช้นายเงินในงานหนัก ๆ หรืองานที่ต้องอยู่ในภาวะจำยอม จึงจะมีกฎหมายผ่อนผันลดค่าตัวทาส ฉะนั้นโอกาสเป็นไทจึงทำได้ยาก เช่น ทาสชายฝากถ้าหากนายเงินเอาไปรับโทษแทนตัว ทาสได้รับความทรมาณจากการถูกใส่ชื่อคา ตากแดด ตากฝน ทาสนั้นได้ลดค่าตัวลงครึ่งหนึ่ง⁴⁷ ทาสคนใดถูกเกณฑ์ไปรบแทนนาย แต่ไม่ต้องลงมือรบ กลับมาแล้วจะได้ลดค่าตัวลงสองในสาม ทาสหญิงที่ถูกนายข่มขืนจะได้ลดค่าตัวลงครึ่งหนึ่ง ถ้าเพียงแต่ถูกลวนลามได้ลดค่าตัวลงหนึ่งในสี่ ถ้านายเงินบังคับทาสชายฝากที่เป็นหญิงมีสามี ทาสนั้นจะได้ลดค่าตัวลงครึ่งหนึ่ง ถ้านายเงินได้ทาสเป็นภรรยาต่อมาไม่พอใจจะเลี้ยงดู ทาสนั้นได้ลดค่าตัวลงครึ่งหนึ่ง แต่ถ้าทาสนั้นไม่สมัครใจจะอยู่กับนายเงินเอง จะไม่ได้ลดค่าตัว⁴⁸ ทาสชายฝากถูกนายเงินเอาไปขายหลายครั้ง เพราะนายเงินเกิดขาดแคลนเงินทอง แต่เมื่อมีเงินแล้วซื้อกลับคืนมา ทำดังนี้อยู่หลายครั้ง ภายหลังขายไปให้กับนายเงินคนใหม่อีก พอดีตายเงินคนเก่าตายไป ให้คิดค่าตัวทาสนั้นเพียงครึ่งหนึ่งของราคาเดิม เพื่อเป็นการตอบแทนแก่ทาสผู้มีคุณ⁴⁹ ทาสเดินทางไปทำงานกับนายเงิน ถูกโจรปล้นได้รับบาดเจ็บ ทาสจะได้ลดค่าตัวลงสองในสาม หากนายเงินทำโทษหรือใช้งานทาสชายฝากถึงพิการไป ทาสนั้นจะได้ลดค่าตัวลงสองในสาม⁵⁰ นี่เป็นเพียงหนทางที่จะลดค่าตัวลงในกรณีไม่มีเงินมาชำระหนี้ ต้องอดทนต่อความยากลำบากดังกล่าวข้างต้นนี้

นอกจากนี้พอจะมีหนทางให้ทาสเป็นไทได้โดยเด็ดขาด แต่ต้องอดทนต่อความลำบากมากขึ้น คือ ทาสที่ไปรบแทนนายเงินถ้าได้รับและกลับมาโดยปลอดภัยก็ให้เป็นไท ถ้าไปในกองทัพแล้วถูกจับเป็นเชลยแต่หนีมาได้ กลับมาก็ได้เป็นไท⁵¹ ทาสชายฝากที่นายใช้ให้ไปรับโทษแทนนาย และถูกโบยตีด้วยสวดหนึ่ง กลับมาจะได้เป็นไททันที ทาสชายฝากถูกนายเงินใช้งานได้รับอันตรายจนถึงพิการ ถ้าตาบอดทั้งสองข้าง หรือแขนขาหักสองข้างจะได้เป็นไททันที

นอกจากนั้นเป็นกรณีผู้สาว เช่น ถ้านายเงินเป็นคู่กับภรรยาทาสของตน ทาสนั้นเป็นไทได้ และนายเงินจะต้องเสียค่าปรับให้ทาสพร้อมทั้งส่งภรรยาคืนทาสนั้นด้วย หากนายเงินกล่าวหาว่าทาสชายฝากไปทำชู้กับคนของนายเงิน เมื่อพิสูจน์แล้วไม่เป็นความจริง ทาสนั้นเป็นไทได้

กรณีเรื่องเกี่ยวกับการเมือง คือ ถ้าทาสได้หลักฐานว่านายเงินเป็นกบฏ ทาสได้ฟ้องร้องนายเงิน ถ้าเป็นความจริงทาสจะได้เป็นไท ถ้าไม่เป็นความจริงทาสจะได้รับโทษรุนแรงมากถึงตัดปาก⁵² จะเห็นว่าหนทางการเป็นไท เป็นกรณีที่ทำได้ยากลำบากมาก อย่างไรก็ตามยังมีหนทางที่น่าจะเป็นไปได้ง่าย คือมีวิธีเดียว ถ้านายอนุญาตให้ทาสไปบวช ถือว่าทาสนั้นเป็นอิสระ แม้สึกออกมาแล้วก็เป็นอิสระต่อไป⁵³ และอีกโอกาสหนึ่งซึ่งเป็นเรื่องที่ทำให้โอกาสได้ยากอีกเหมือนกัน คือ หากนายเงิน พ่อ แม่ พี่น้องนายเงินได้ทาสเป็นภรรยา หญิงนั้นมีลูกก็ถือว่าหญิงนั้นเป็นไท และลูกออกมาเป็นสิทธิ์ของพ่อ แม้ต่อมาหญิงจะขอหย่าก็ไม่ให้คิดค่าตัวหญิงนั้นอีกเลย⁵⁴

ด้วยหนทางที่ยากเย็นแสนขีญเช่นนี้ จึงทำให้คนไทยยอมเป็นทาสตลอดต่อไป และเป็นแรงงานของผู้เป็นนายเงินอยู่เสมอ

งานที่ทาสทำ

เมื่อทาสเป็นแรงงานสำคัญของนายเงินอย่างมากเช่นนี้ นายจึงมีสิทธิใช้งานทาสได้ทุกอย่าง ทาสจะต้องทำงานตามที่นายสั่ง จะเถียงไม่ได้งานที่ทำนั้นมีทุกประเภท รวมทั้งงานส่วนตัวอันน่ารังเกียจของนายเงินด้วย

ผู้เป็นนายมักจะเป็นเจ้านายหรือขุนนาง ซึ่งมีที่ดินจำนวนมากมักจะใช้การทำงานด้านเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ หาผลผลิตให้เจ้านาย เพราะมีกฎหมายรับรองในเรื่องนี้ไว้ว่า ทาสจะต้องเกี่ยวข้าวให้เสร็จเสียก่อน จะมาไถ่ถอนเอาในช่วงเทศกาลเกี่ยวข้าวไม่ได้ ดังในกฎหมายกล่าวไว้ว่า

...ครั้นอยู่จำเนียรระนานมาถึงเทศกาลไถนาเกี่ยวข้าว
ของท่าน แลมันผู้ทาสก็ดี ผู้ชายก็ดี จะเอาเงินค่าตัว
มันมาส่งแก่ท่าน เมื่อในเทศกาลนั้น ท่านว่าทำน้ำจะ

เอาปลาทำนาจะเอาข้าว ท่านมิให้รับเงินเลย และเมื่อ
โคพันเทศการแล้ว ให้รับเงินตามมากแลน้อย⁵⁵

ส่วนงานเลี้ยงสัตว์ก็มีปรากฏในกฎหมายพูดไว้ว่า

...ถ้าเจ้าเงินใช้ให้มันเลี้ยงโค กระบือ ช้าง ม้า
สัตว์มีชีวิต มันมิได้นำภาพล่อยปลดละโค กระบือ
ช้าง ม้า นั้นไว้ ทำให้ของท่านหาย ให้ใช้ของท่าน
จงถ้วน ถ้ามันติดตามโค กระบือท่านไป แลโจร
ผู้ร้ายตีค่า มัดผูกมันผู้ทาสแล้ว เอาวัวควายช้างม้า
นั้นไป ท่านมิให้มันใช้เลย...⁵⁶

นอกจากงานเหล่านี้แล้วก็ป็นงานเกี่ยวกับการค้าขายให้ทาสไปทำการค้าให้แก่นายเงิน
ดังมีข้อความว่า

...คนฝากแณนายเงินใช้ไปค้าก็ก็ ถ้ามันพลาดคืน
มือตกจากต้นไม้ แลเรือล่ม...⁵⁷

เหล่านี้เป็นเรื่องของการแสวงหาผลประโยชน์ให้นายเงิน ส่วนเรื่องอื่น ๆ เช่น ไปรับผิดรับโทษ
หรือไปล่าบากแทนนาย ทาสก็ต้องทำ เช่น นายเงินมีคดีความก็มีสิทธิใช้ทาสไปรับโทษแทนตนได้
หรือทาสต้องออกไปรบแทนนายของตน นอกจากนี้ก็เป็นงานส่วนตัวที่น่ารังเกียจ เช่น มีนายบางคน
ใช้ให้เป็นสื่อ เพื่อนายเงินจะได้เป็นชู้กับภรรยาคนอื่น ทาสก็ต้องทำตาม แต่กฎหมายจะไม่เอาผิด
ทาสกรณีนี้ ส่วนงานอื่น ๆ ลาลูแบร์บอกไว้ว่านายเงินก็ใช้ให้ทำกิจการงานในบ้านเรือนของตน⁵⁸

บทสรุป

ที่ดินและแรงงานถือเป็นปัจจัยพื้นฐานในการประกอบอาชีพที่เดียว ราษฎรอยุธยาไม่เหมือนกับราษฎรสุโขทัย เนื่องจากสภาพของการปกครองเปลี่ยนแปลงไป ฉะนั้นที่ดินจึงเป็นของพระมหากษัตริย์แต่เพียงผู้เดียว มิใช่เป็นที่ดินของราษฎร แต่ในทางปฏิบัติพระมหากษัตริย์ก็ให้ราษฎรทำมาหากินในที่ดินได้ แต่เมื่อใดก็ตามที่ทางการต้องการก็จะไล่ราษฎรออกไปโดยไม่มี การชดใช้ค่าเสียหายแต่อย่างใด การพระราชทานที่ดินนั้นให้ตามศักดินา เจ้านายชั้นสูงรองจากพระมหากษัตริย์คือ สมเด็จพระอนุชาธิราชที่ได้เฉลิมพระราชมณเฑียร(พระมหาอุปราช) มีศักดินา 100,000 ไร่ ถือว่าได้รับที่ดินมากที่สุด พลเมืองทั่วไปนั้นมีนาได้อย่างน้อย 5 ไร่ อย่างมาก 25 ไร่ การที่เจ้านายมีที่ดินมากมายนั้น ไม่มีปัญหาเรื่องแรงงาน เพราะมีทั้งแรงงานไพร่และทาสคอยรับใช้อยู่แล้วตามระบบไพร่ของอยุธยา การใช้งานไพร่โดยเฉพาะไพร่หลวง พวกมูลนายใช้เสียจนไพร่เดือดร้อน พระมหากษัตริย์จึงต้องออกกฎหมายห้ามปรามไม่ให้ใช้จนได้รับความทุกข์ยาก ส่วนแรงงานทาสนั้นก็ยังมีมากมายและการเป็นทาสก็เป็นได้ง่ายดาย ด้วยวิธีกู่หนี้ยืมสิน เพื่อใช้สอย เล่นการพนัน ฯลฯ ส่วนสภาพของการพ้นจากความเป็นทาสก็ทำได้ยาก เช่น ต้องรับทุกข์แทนนายบ้าง หรือต้องเสี่ยงชีวิตไปรบในสงครามแทนนายบ้างหรือกลัวเสี่ยงที่จะไปแจ้งกับทางการว่านายเป็นกบฏ เป็นต้น จึงจะทำให้ทาสพ้นจากสภาพความเป็นทาสได้ ฉะนั้นเมืองไทยในสมัยอยุธยาจึงยังมีแรงงานทาสเหลือเฟือ ที่จะคอยรับใช้ทำกิจการงานต่าง ๆ ได้

คำถามท้ายบท

1. จงอธิบายลักษณะกรรมสิทธิ์ที่ดินในสมัยอยุธยา
2. “ศักดินา” มีความหมายว่าอย่างไร และเกี่ยวข้องกับที่ดินอย่างไร
3. ไพร่เป็นแรงงานให้กับมูลนายได้อย่างไร
4. แรงงานทาสมีกี่ประเภท อะไรบ้าง
5. มีเหตุผลประการใดบ้าง ที่คนนิยมความเป็นทาส
6. ทาสพ้นสภาพได้ในโอกาสใดบ้าง

เชิงอรรถ

1. พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทย”, *วิจิตรวาทการอนุสรณ์* (พระนคร : โรงพิมพ์รัชดารมภ์การพิมพ์, 2515), เล่ม 1 หน้า 47.
2. “พระอายุการเบ็ดเสร็จ”, *กฎหมายตราสามดวง* (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), เล่ม 3, หน้า 115.
3. “พระอายุการกระบัดศึก”, เรื่องเดียวกัน, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), เล่ม 4, หน้า 154.
4. “พระอายุการเบ็ดเสร็จ”, เรื่องเดิม, หน้า 117.
5. เรื่องเดียวกัน, หน้า 115.
6. “พระราชกำหนดเก่า” *กฎหมายตราสามดวง* (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), เล่ม 5, หน้า 121, และ “พระอายุการเบ็ดเสร็จ”, เรื่องเดียวกัน, เล่ม 3, หน้า 121.
7. “พระราชกำหนดเก่า”, หน้า 121.
8. “พระธรรมนูญ”, *กฎหมายตราสามดวง*, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2515), เล่ม 2, หน้า 182.
9. “พระอายุการเบ็ดเสร็จ”, เรื่องเดิม, หน้า 117.
10. เรื่องเดียวกัน, หน้า 110.
11. เรื่องเดียวกัน, หน้า 117.
12. เรื่องเดิม, หน้า 115.
13. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.
14. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.
15. ซีมอง เดอ ลาลูแบร์, *จดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับสมบูรณ์เล่ม 1 แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร* (พระนคร : ก้าวหน้า, 2510), หน้า 316.
16. เรื่องเดียวกัน, หน้า 233.
17. วิไลเลขา ถาวรธนาสาร, *พื้นฐานวัฒนธรรมไทย*, หน้า 376.
18. “พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน”, *กฎหมายตราสามดวง*, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2515), เล่ม 1 หน้า 219-220.
19. “พระอายุการบานแผนก”, *กฎหมายตราสามดวง*, เล่ม 2, หน้า 13.

20. H.Q. Quaritch Wales, *Ancient Siamese Government and Administration* (London :- Bernard Quaritch Ltd. 1934), p.35.

21. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 5, *ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ*, (พระนคร : 2502), หน้า 13.

22. Wales, *po.cit*, p.50.

23. ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์, *สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์*: พ.ศ.2325-2416, แปลโดย ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข (พระนคร : โรงพิมพ์พิมพ์เกษตร, 2521), หน้า 177.

24. “พระอัยการเบ็ดเสร็จ”, เรื่องเดิม, หน้า 143-5.

25. “พระอัยการลักษณะรับฟ้อง”, เรื่องเดิม, เล่ม 2, หน้า 32.

26. “พระอัยการอาญาหลวง”, เรื่องเดิม, เล่ม 4, หน้า 28.

27. ซีมอง เดอ ลาลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 223-4.

28. “พระอัยการทาส”, เรื่องเดิม, เล่ม 2, หน้า 286.

29. เรื่องเดียวกัน, หน้า 288.

30. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

31. เรื่องเดียวกัน, มาตรการที่ 5, 8, 9, หน้า 289, 291, 292.

32. เรื่องเดียวกัน, มาตรการที่ 42, หน้า 312.

33. ซีมอง เดอ ลาลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 337.

34. “พระอัยการทาส”, มาตรการที่ 2, หน้า 288.

35. เรื่องเดียวกัน, มาตรการที่ 8, หน้า 291.

36. เรื่องเดียวกัน, มาตรการที่ 44, หน้า 312-3.

37. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

38. เรื่องเดียวกัน, มาตรการที่ 74, หน้า 328.

39. Wales, *Ancient Siamese Government and Administration*, p.39.

40. “พระอัยการทาส”, มาตรการที่ 26, หน้า 301.

41. ลาลูแบร์, *จดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับสมบูรณ์ เล่ม 1*, หน้า 341-2.

42. เรื่องเดียวกัน, หน้า 342.

43. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

44. “พระอัยการพรหมศักดิ์”, เรื่องเดียวกัน, เล่ม 1, หน้า 199-204.

45. “พระอัยการทาส”, มาตรการที่ 74, หน้า 328.

46. ลาลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 342.
47. “พระไอยการทาส”, มาตรการที่ 5, หน้า 289.
48. เรื่องเดียวกัน, มาตรการที่ 99, หน้า 341.
49. เรื่องเดิม, มาตรการที่ 20, หน้า 297.
50. เรื่องเดียวกัน, มาตรการที่ 55, หน้า 317.
51. เรื่องเดิม, มาตรการที่ 80, หน้า 331.
52. เรื่องเดียวกัน, มาตรการที่ 90, หน้า 336.
53. เรื่องเดิม, มาตรการที่ 75, หน้า 328-9.
54. เรื่องเดียวกัน, มาตรการที่ 96, หน้า 340.
55. เรื่องเดิม, มาตรการที่ 2, หน้า 296.
56. เรื่องเดียวกัน, มาตรการที่ 11, หน้า 293.
57. เรื่องเดิม, มาตรการที่ 25, หน้า 299.
58. ลาลูแบร์, *จดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับสมบูรณ์*, เล่ม 1, หน้า 342.